

- VILANOVA I TUÀ, F. 1980. Nòtules florístiques. *Acta Grup Autònom Manresa, Inst. Cat. Hist. Nat.*, 2: 88.
- WEBB, F. B. 1838. *Iter hispaniense or a Synopsis of plants collected in the southern provinces of Spain and in Portugal*. Paris.

- WILLKOMM, M. & LANGE, J. 1870-1880. *Prodromus Florae Hispanicae*. I-III. Stuttgart.
- WILLKOMM, M. 1893. *Supplementum Prodromi Florae Hispanicae*. Stuttgart.
- WILLKOMM, M. 1896. *Grundzüge der Pflanzenverbreitung auf der Iberischen Halbinsel*. Leipzig.

Butll. Inst. Cat. Hist. Nat., 50: 125-133. 1985

EL CONEIXEMENT FLORÍSTIC DE L'ILLA DE MENORCA

M. A. Cardona *

Rebut: febrer 1984

ABSTRACT

The floristical knowledge of Minorca island

This is a floristical knowledge survey of Minorca (Balearic Islands), including the Tallophyta and the Cormophyta. This study is divided in two periods; the first one goes from the eighteenth to the middle of the nineteenth century and, the second, from this time until nowadays.

The different groups of plants of the Vegetal Kingdom are analyzed separately. The Vascular Plants are very well known; in spite of this good knowledge, from time to time some new references appears, among them a new endemic species of the Island (*Apium bermejoi*).

In contrast, the Tallophyta are not well known, except the Algae. Today some specialists on Algae, Myxomycetes, Fungi, Liverworts and Mosses are working hardly in these groups of plants. Lichens will be studied very soon, it is hoped, because some lichenologists from Barcelona have collected a good deal of them for this purpose.

The present survey includes an almost exhaustive Bibliography on the above mentioned subjects.

La flora de Menorca, potser per l'atractiu que sembla que les illes exerceixen sobre els botànics, és relativament ben coneguda. Dic relativament perquè no tots els grups de vegetals que s'hi fan s'han estudiat amb la mateixa intensitat.

El nivell de coneixement de les plantes vasculars és pràcticament complet, malgrat que encara en l'actualitat hi ha noves citacions i que, fins i tot, s'ha trobat una espècie endèmica nova per a la ciència, *Apium bermejoi* Ll. Llorens.

Pel que fa a les algues, també es pot afirmar que són força ben coneudes; en canvi els mixomicets, els fongs, els líquens i els briòfits, tot i que el nombre de citacions és més o menys elevat, requereixen un estudi més profundit.

Esmento a continuació, i per ordre cronològic, els principals botànics que dedicaren o dediquen la seva atenció a la flora de Menorca; primer em refereixo als criptogamistes i, en segon lloc, als fanerogamistes els quals també s'han preocupat

* Departament de Botànica. Facultat de Ciències. Universitat Autònoma de Barcelona. Bellaterra (Barcelona).

d'estudiar els pteridòfits. M'ha semblat convenient de dividir en dues èpoques les aportacions fetes al coneixement florístic de Menorca; la primera va des del segle XVIII fins a la primera meitat del segle XIX i, la segona, des d'aquest temps fins a l'actualitat.

Finalment, he elaborat una relació bibliogràfica quasi exhaustiva de les publicacions sobre la florística de l'illa de Menorca.

SEGLE XVIII I PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XIX

Els botànics d'aquesta època, en general, s'interessaren tant pels cormòfits com pels tal·lòfits però, de fet, recollectaren i estudiaren més material d'aquests que dels primers, cosa ben comprensible en aquell temps.

El primer botànic que visità Menorca fou el català Joan Salvador; hi recollectà nombroses plantes, bona part de les quals encara es troben a l'Herbari Salvador, dipositat a l'Institut Botànic de Barcelona. Els resultats de les seves exploracions fou un catàleg manuscrit sobre les plantes observades (SALVADOR, 1712) que es conserva a la Biblioteca Jussieu de París. Alguns anys més tard, el seu germà Josep passà uns dies a Menorca on herboritzà intensament; les plantes recollectades també es troben a l'Herbari Salvador.

BOERHAVE (1720), al seu *Index*, descriu quatre espècies noves de les Balears que Joan Salvador li envià, però sense indicar l'illa d'on provenen.

El britànic J. Cleghorn residí uns quants anys a Menorca com a Cirurgià Major de la guarnició britànica; escriví un llibre (CLEGHORN, 1751) on menciona devers 180 espècies de Menorca en llatí, en anglès i en menorquí, però sense indicació de localitats.

El metge P. Cusson, natural de Montpeller, herboritzà a Mallorca i a Menorca durant l'any 1754 per encàrrec de Jussieu, però sembla que no publicà els resultats de les seves recerques. A. Richard, jardiner major del Trianon, a mitjans de 1761 recorregué també aquestes dues illes per encàrrec de l'Acadèmia de França; passà, després, a l'Africa i a l'Àsia Menor i retornà a França l'any 1764. El 1770 envia a Linné un catàleg manuscrit sobre les plantes observades a les Balears; segons CAMBESSEDES (1827), aquest catàleg contenia molts errors i ell no el pogué utilitzar en les seves publicacions; no és d'estranyar que es produïssen una mescla de plantes i d'etiquetes d'herbari durant un viatge tan llarg i divers.

L'apotecari maonès Andreu Hernández i Basili confeccionà un herbari força important i escriví un manuscrit titulat *Flora Menorquina*; VARGAS PONCE (1787), segons COLMEIRO (1858), l'esmenta a la bibliografia de la seva publicació.

Els metges Joan Cursach i Arguimbau, de Ciutadella, i Bartomeu Ramis i Ramis, de Maó, cursaren els seus estudis a Montpeller on foren deixebles d'A. Gouan, un dels màxims representants del linneanisme a França. El primer, publicà una botànica mèdica (CURSACH, 1791) on cita nombroses plantes medicinals, silvestres i cultivades de Menorca; i el segon (RAMIS, 1782), una obra sobre les plantes que observà a l'illa. Joan Ramis, germà de Bartomeu, transcriví la major part de les dades d'aquest i de Cursach en un text (RAMIS, 1814) on segueix la classificació de Linné. El metge maonès Rafael Hernández i Mercadal, més jove, també format a Montpeller i deixeble amb tota probabilitat de Gouan i d'A. Broussonet, pel fet de continuar en contacte amb l'escola de Montpeller i, particularment, amb de Candolle i amb Cambessedes, fou el primer botànic dels Països Catalans que acceptà clarament el sistema natural de classificació. Ho demostrà en retreure els defectes de la publicació de RAMIS (1814) en un escrit prou dur (HERNÁNDEZ, 1815). Crec convenient d'indicar que CAMARASA (1983) fa un estudi molt acurat sobre la introducció del mètode natural als Països Catalans, així com de les controvèrsies entre Hernández i Ramis.

D'altra banda, R. Hernández continuà l'herbari iniciat pel seu pare A. Hernández i Basili i afegí dades al manuscrit d'aquest sobre la flora menorquina; J. J. Rodríguez féu publicar el manuscrit que en resultà (HERNÁNDEZ, 1886). Una nota (HERNÁNDEZ, 1817) sobre la troballa de dues plantes noves per a la flora de Menorca fou presentada a Montpeller pel metge M. Roubieu.

R. Hernández accompanyà i deixà consultar el seu valuós herbari —avui desaparegut— a J. Cambessedes durant l'estada d'exploració botànica d'aquest a Menorca. Fruit d'aquesta estada, i de la visita a les altres illes, foren dos treballs (CAMBESSEDES, 1826, 1827).

DE LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XIX FINS A L'ACTUALITAT

Algues

Alguns autors recolliren citacions, pròpies i d'altres botànics, a les seves obres sobre la flora criptogàmica hispànica. COLMEIRO (1867, 1885-1889) fou un compilador de dades d'altres autors i, també, de citacions tretes d'herbaris, però ho féu sense esperit crític i, en el cas de dades provinents d'herbaris, cometé la falsedad d'apropiar-se les citacions. Així ho va fer amb l'Herbari Salvador, per exemple, del qual transcriví directament la versió a la nomenclatura línneana dels tàxons, feta per Pourret, fins i tot de les plantes de localitats que ell mai no visità personalment.

Del AMO, l'any 1870, publicà una flora criptogàmica de la península Ibèrica, incloses les Balears.

BARCELÓ (1879-1881) i KNOCHE (1921-1923), a les seves flores de les Balears, citen diverses criptògames, entre elles nombroses algues; però el que ells estudiaren preferentment foren les plantes vasculars.

El menorquí Joan Joaquim Rodríguez i Femenias estudià amb molt detall les algues de les Balears, particularment les de Menorca i Mallorca; confeccionà un herbari que es conserva, en dipòsit, a l'Ateneu Científic i Literari de Maó i efectuà nombroses preparacions microscòpiques que serven els seus descendents. Fins temps força recents, les seves publicacions (RODRÍGUEZ, 1888, 1889, 1890, 1895, 1896, 1904) han constituït la font d'informació més important sobre les algues de les Balears.

El francès BORNET (1888) també contribuí al coneixement de les algues menorquines gràcies al constant intercanvi de correspondència i de material que mantingué amb Rodríguez.

MAHEU (1912) explorà la flora cavernícola de l'illa i cita algunes algues, un parell de fongs i diversos briòfits. GONZÁLEZ FRAGOSO (1921) estudià les desmidiàcies de la flora espanyola, entre elles les que es fan a les Balears, i GOUTRAN (1928) cita diverses algues marines. Poc després, BELLÓN (1930) publicava una bibliografia sobre les algues de la península Ibèrica i d'altres indrets, entre ells les Balears i, més endavant, en col·laboració amb Navarro (NAVARRO & BELLÓN, 1945), preparà un catàleg de la flora del mar de les Balears.

MARGALEF (1952) contribuí d'una manera

molt destacada al coneixement de les algues d'aigua dolça de Menorca; WALTER-LEVÍ et al. (1958) estudiaren la biologia i la química de les algues calcàries de les Balears. Un any abans, DAO (1957) havia publicat una contribució a l'estudi de la flora marina de les Illes.

Des de fa alguns anys SEOANE (1969), GÓMEZ & RIBERA (1982) es dedicaren assíduament a l'estudi de les algues marines de les Balears; per ara han treballat molt a Mallorca i no tant a les altres illes, però la tesi doctoral, inèdita, de RIBERA (1983) conté citacions importants d'algues marines de Menorca. RIBERA & GÓMEZ (1984) acaben de publicar un estudi de les rodofícies baleariques, i GÓMEZ ARBONA (1984) té en premsa un treball sobre els cianòfits del barranc d'Aljandar.

Fongs

No repetirem aquí les obres citades en parlar de les algues que contenen informació sobre les criptògames en general o sobre algunes d'elles, entre les quals hi ha els fongs.

Sembla que el primer botànic que s'interessà per l'estudi dels fongs paràsits de Menorca fou Rodríguez i Femenias; no publicà cap treball però les mostres recol·lectades i la correspondència mantinguda, a finals del segle XIX i principis del XX, amb Saccardo, Loscos i el Comitè de Neu-châtel ho demostra, així com els 70 plecs d'herbari que d'ells rebé.

Quasi al mateix temps, el francès ROLLAND (1904, 1905) estudià els bolets de les muntanyes de prop de Sóller (Mallorca) i recollí a les seves publicacions les dades d'altres autors referents a totes les illes Balears. MAIRE (1905), per la seva banda, féu una bona contribució a l'estudi micològic de les Balears; GONZÁLEZ FRAGOSO (1918) es preocupà de l'estudi dels rovells i FERNÁNDEZ RIOFRÍO (1923) dels fongs en general.

Passaren uns quants anys fins que JORTAD (1962) publicà un treball importantíssim sobre els uredinals i altres fongs paràsits de Mallorca i de Menorca. Deu anys després, MALENÇON & BERTAULT (1972) publicaren els resultats de les seves observacions i recol·leccions de fongs de les illes Balears.

Els treballs més recents es deuen a Aguasca, Gràcia i Llistosella (vegeu bibli-

grafia) els quals, juntament amb I. Llorens, preparen el catàleg micòlögic de les illes Balears. Per la meva part hi ha dues citacions noves.

D'altra banda, Gràcia, Honrubia, Lado i Llimona estudien els mixomicets de les Balears a més dels de la península Ibèrica; pel que fa a Menorca, vegeu GRÀCIA (1984).

Líquens

RODRÍGUEZ I FEMENIAS (1904), a la seva *Florula de Menorca*, recull citacions pròpies i d'altres autors sobre els líquens que es fan a l'illa.

Posteriorment, els treballs més seriosos daten dels anys vint i es deuen als francesos Maheu i Gillet (MAHEU & GILLET, 1921, 1922). Després, no hi ha res més que alguna dada dispersa o que jo no he sabut trobar. És possible que alguna de les espècies que jo mateixa indico a la part de la Botànica referent als líquens de l'Enciclopèdia de Menorca (CARDONA, 1982) sigui nova per a la flora de l'illa; de tota manera, la determinació dels líquens que vaig recolletar es deu a X. Llimona, bàsicament, i a ell deixo la tasca d'esbrinar-ho. Em consta, d'altra banda, que aquest especialista té força material recollit, però encara n'ha d'emprendre l'estudi.

Briòfits

A part dels treballs dedicats a l'estudi de les criptògames o dels vegetals en general, sembla que el primer briòleg que visità Menorca fou Hegelmeier, el qual accompagnà Willkomm en el seu viatge a l'illa durant l'any 1873. Rodríguez els atengué personalment i el resultat de les exploracions d'Hegelmeier, més les troballes del botànic menorquí, foren publicades per aquest (RODRÍGUEZ, 1875).

BURNAT & BARBEY (1882) citen alguns briòfits de Menorca; CASARES GIL (1915, 1919, 1932) no visità les Balears, però recollí les citacions dels autors que el precediren. CIVIT (1918), al seu catàleg de molses del Museu Martorell, en cita algunes de Menorca.

Passaren uns quants anys sense activitat briòlogica fins que el fanerogamista català MONTSERRAT (1953) recollí nombrosos briòfits de Menorca; la prestigiosa

briòloga C. Casas, també catalana, els determinà. Ella mateixa ha publicat recentment dos treballs prou importants: CASAS (1979) i CASAS & BRUGUÉS (1983).

Menció a part mereix l'article d'aquestes dues especialistes i R. M. Cros (CASAS et al. 1979) on es reuneix tota la bibliografia sobre la flora briòlogica hispànica. La continuació acaba d'ésser publicada: CASAS et al. (1984).

VIVES (1976) publicà un llibret proveït de claus de determinació, de la descripció i de nombroses il·lustracions de les molses i les hepàtiques que es fan a les Balears. Val la pena d'indicar que en dos llibrets semblants, referits a Catalunya, assenyala les espècies que es fan a Menorca, a Mallorca, etc.

El mallorquí J. A. ROSELLÓ (1981) s'ha preocupat i es preocupa, encara, de l'estudi de la brioflora de les Balears.

Finalment, hem de recordar a l'alemany F. Koppe, el qual efectuà dues llargues estades a Menorca per tal d'estudiar els briòfits de l'illa. Hem pogut veure els manuscrits corresponents a cada visita; el primer data del 14 d'abril al 13 de maig de 1969 i, el segon, del 30 de març al 20 d'abril de 1974. Recorregué força bé l'illa i indicà els briòfits trobats en cada localitat,陪伴yats de dades sobre el substrat, l'altura, etc., i de llistes de moltes plantes vasculars de cada indret. En algun cas, indicà fins i tot la presència de qualche fong, per exemple, *Morchella conica* a l'alzinar de cala Galdana. Preparà, també, un manuscrit titulat *Die Moose der Balearen* on reuní les seves troballes i les d'altres autors, amb indicació de l'illa o illes on es troba cada espècie. Malauradament, morí abans de publicar els resultats de les seves recerques.

Pteridòfits i Espermatòfits

Aquests són els vegetals més ben estudiats de l'illa de Menorca, i són força nombrosos els botànics que hi han dedicat una bona part del seu temps.

El farmacèutic català C. Casallachs visqué a Menorca, primer a Maó i després a Alaior, del juliol de 1868 fins al juny de 1870. Durant aquests dos anys recollí nombroses plantes i, després, les facilità a J. Teixidor, el qual en publicà la relació (TEIXIDOR, 1872).

Els resultats de l'estada de Willkomm a

Menorca i a les altres illes Balears (vegeu apartat Briòfits), donaren lloc a diverses publicacions i a unes il·lustracions certament remarcables (vegeu Bibliografia).

P. Marés, natural de Montpellier, herboritzà a les Balears en tres expedicions efectuades entre 1850 i 1855. El resultat foren dues publicacions, la primera sobre la vegetació d'aquestes illes i la segona, en col·laboració amb G. Vigineix (MARÉS & VIGINEIX, 1880), un catàleg raonat que comprèn 1.420 espècies; d'aquestes, segons RODRÍGUEZ (1904), un centenar són més o menys naturalitzades i, la resta, espontànies.

F. Weyler i Laviña, inspector del cos de Sanitat militar, publicà (WEYLER, 1854) un treball on tracta de la història de la botànica i de l'aspecte de la vegetació de les Balears; també inclou una llista de plantes espontànies i cultivades d'ús domèstic, però sense indicació de l'illa ni de la localitat on es fan.

El farmacèutic ciutadellenc OLEO (1859) publicà un catàleg de plantes recol·lectades a Menorca. També confeccionà un herbari, actualment desaparegut.

Rodríguez i Femenias publicà diversos treballs entre 1865 i 1879, la major part sobre florística; culminaren amb la seva florula de Menorca (RODRÍGUEZ, 1904), obra molt ben feta i crítica alhora. A més de les plantes vasculars cita diversos caròfits, briòfits i líquens amb la seva localització.

A la primavera de 1885 els italians P. Porta i G. Rigo visitaren Mallorca i Menorca; PORTA (1887) donà a conèixer els resultats de les seves exploracions. Pocs anys després, el francès M. Gandoher herboritzà a Mallorca, Eivissa i Formentera; publicà les seves troballes (GANDOGER, 1900) i una relació de les espècies més notables de Menorca, la qual li fou proporcionada pels botànics menorquins J. Rodríguez i A. Pons Guerau. Aquest, M. Hernández Ponsetí i A. Landino Flores, maonesos tots tres, comunicaven totes les seves troballes a Rodríguez, i aquest les consignà, amb indicació del recol·lector, a la seva Florula. L'herbari de Landino encara es conserva a l'Ateneu Científic i Literari de Maó, i el de Rodríguez, el tenen els seus descendents.

Durant el segle XX són nombrosíssimes les aportacions al coneixement de la flora vascular de Menorca. En alguns casos, es tracta de visites úniques i que sols han originat una publicació més o menys rellevant; en d'altres, de revisions de gèneres

que inclouen les espècies que es fan a Menorca; sovint són autors que han treballat o treballen durant períodes més o menys llargs a les Balears, o bé a Menorca, concretament.

Per no fer gaire carregós aquest treball, em limitaré a esmentar les obres més importants i inclouré a la bibliografia la relació de tots els articles que he pogut aconseguir i que es refereixen a la flora vascular menorquina.

C. PAU (1901, 1914) contribuí al coneixement de la flora menorquina i mantingué molt bones relacions amb el maonès A. Pons Guerau, el qual li comunicà diverses troballes seves. L'eminent botànic català P. Font i Quer residi durant alguns anys a Maó i publicà interessants treballs sobre la flora menorquina (vegeu Bibliografia) i la de les altres illes Balears. Gràcies a la seva iniciativa, la reunió extraordinària de la Institució Catalana d'Història Natural de l'any 1933 se celebrà a Menorca, amb notables aportacions sobre la geologia, la fauna i la vegetació de l'illa.

KNOCH (1921-1923), a la seva *Flora Balearica*, fa un bon estudi florístic de les plantes de les Balears; sovint representa mapes de distribució de les espècies i en descriu algunes de noves; pel que fa a Menorca, afegeix poca cosa a l'obra de RODRÍGUEZ (1904). A més de les plantes vasculars cita, també, les dades coneigudes fins aleshores sobre diversos grups de criptògames.

CAÑIGUERAL (1951) trobà algunes espècies noves per a la flora menorquina; dos anys després, MONTSERRAT (1953) publicava els resultats de les diverses exploracions botàniques que efectuà a l'illa; la seva aportació a la florística menorquina és una de les més notables.

El belga J. Duvigneaud efectuà diverses estades a les Balears que li permeteren de publicar un catàleg florístic molt complet (DUVIGNEAUD, 1976-1977), revisat i millorat l'any 1979 (DUVIGNEAUD, 1979). A tots dos catàlegs indica les illes concretes on es troba cada tàxon, si ell l'ha observat i si és endèmic; algunes citacions són noves per a la flora de les Balears.

Crec que val la pena de dir que BONAFÈ (1977-1980), a la seva *Flora de Mallorca*, indica els tàxons que es troben, a més, en alguna de les altres illes Balears i el nom popular que en elles se'n dóna.

El mallorquí Ll. Llorens fa alguns anys que estudia la flora vascular de les Ba-

lears; les seves aportacions al coneixement de la flora menorquina (LLORENS, 1979, 1982, 1984) són força valuoses i, fins i tot, ha trobat una espècie endèmica de Menorca, *Apium bermeloi*, nova per a la ciència. Val a dir que una part del material menorquí que ha estudiat, el recollectà l'infatigable alaiorenç A. Bermejo, bon coneixedor de la flora de la seva illa natal. Actualment, Llorens prepara, a més, la revisió del gènere *Limonium* Miller a les Balears. L'estudi dels tàxons mallorquins, mitjançant la taxonomia numèrica, ja és fet.

LASSEN (1979) és el primer botànic que detectà l'error comès per Porta en descriure *Anhyllis fulgurans*, socarrell endèmic de Mallorca i de Menorca que pertany al gènere *Dorycnium* Miller. Val a dir que, a la mateixa època, A. Bermejo, E. Fèlix, L.I. Llorens, E. Sierra i jo mateixa, també ens havíem adonat d'aquesta confusió i n'emprenGUÉREM un estudi aprofundit (CARDONA et al., 1983).

El maonès B. MATEO (1979, 1981) també s'ha ocupat de l'estudi florístic de Menorca i, jo mateixa, malgrat el meu interès preferent per l'estudi cariològic i filogenètic dels tàxons endèmics de les Balears, també he contribuït al coneixement florístic de Menorca (CARDONA, 1974, 1981, 1984; CARDONA et al., 1981, 1982, 1983).

CONCLUSIONS

Per acabar, crec que cal dir que el botànic més destacat entre tots els que han treballat en el coneixement florístic de Menorca és el maonès J. J. Rodríguez i Femenías; la seva biografia i els diversos camps de les ciències que l'interessaren, a més de la botànica, es troben a la Introducció de la part dedicada a la Botànica de l'Encyclopédia de Menorca (CARDONA, 1981).

D'altra banda, la informació que posseeixo em permet d'ésser optimista respecte al bon coneixement de tots els grups de vegetals que es fan a Menorca en un futur relativament pròxim; com hem vist, són diversos els especialistes que els estudien amb assiduitat des de fa un cert temps i que hi continuen treballant. Només fan excepció els líquens, però ja he dit que cal confiar que el seu estudi sigui représ aviat.

BIBLIOGRAFIA

- AGUASCA, M., GRÀCIA, E. & LLISTÓSELLA, J. 1982. Aportación al catálogo micológico de Menorca. *Coll. Bot.*, 13 (2): 385-389.
- AMO Y MORA, M. del. 1970. *Flora criptogámica de la Península Ibérica*. Granada.
- BARCELÓ I COMBIS, F. 1867. Apuntes para una flora de las islas Baleares o Catálogo metódico de las plantas observadas en esta región que no se hallan mencionadas en el Enumeratio de Cambessedes. *Revista de los Progresos de las Ciencias*, 17 (5): 294-317; 17 (6): 345-369.
- BARCELÓ I COMBIS, F. 1876. *Nuevos apuntes para una Flora de las islas Baleares*. Fulletó. Palma de Mallorca.
- BARCELÓ I COMBIS, F. 1877. *Nuevos apuntes*. Fulletó. Palma de Mallorca.
- BARCELÓ I COMBIS, F. 1879-1881. *Flora de las Islas Baleares*. P. J. Gelabert. Palma de Mallorca.
- BELLÓN, L. 1930. *Bibliografía acerca de las algas de España, Portugal, Baleares, Canarias y Norte de Marruecos*. Congr. Inter. Ocean. Hidrogr. Marina e Hidrol. continental. Sevilla, 1929. Madrid.
- BELLOT, F. 1947. Revisión crítica de las especies del género *Hippocratea* de la Península e Islas Baleares. *Anal. Jard. Bot. Madrid*, 7: 197-334.
- BENITO CEBRIÁN, N. de. 1948. Brezales y brezos. *Instituto forestal de investigaciones y experiencias*, 39: 1-67.
- BIANOR, E. C. 1917. Quelques jours à Minorque. *Publ. Junta Cienc. Nat. Barcelona*, Anuari, 2: 594-600.
- BOERHAVE, H. 1720. *Index alter plantarum que in horto Lugdano-Batavo coluntur*. Leiden.
- BOLÒS, A. de. 1962. Algunas novedades florísticas. *Coll. Bot.*, 6 (1-2): 357-362.
- BOLÒS, O. de, MOLINIER, R. & MONTSERRAT, P. 1970. Observations phytosociologiques dans l'île de Minorque. *Acta Geobotanica Barcinonensis*, 5: 1-150.
- BOLÒS, O. de & VIGO, J. 1974. Notes sobre taxonomía i nomenclatura de les plantes, I. *Butll. Inst. Cat. Hist. Nat.*, 38 (Sec. Bot., 1): 61-89.
- BOLÒS, O. de & VIGO, J. 1979. Observacions sobre la Flora dels Països Catalans. *Coll. Bot.*, 11 (2): 25-89.
- BOLÒS, O. de & VIGO, J. 1983. Notes sobre taxonomía i nomenclatura de les plantes, II. *Coll. Bot.*, 14: 89-103.
- BONAFÉ, F. 1977-1980. *Flora de Mallorca*. Moll. Palma de Mallorca.
- BURNET, E. 1888. Note sur une nouvelle espèce de Laminaria (*Laminaria Rodriguezii*) de la Méditerranée. *Bull. Soc. Bot. France*, 35: 1-6.
- BOUDERESQUE, C. F. 1971. Sur le *Nitophyllum distromaticum* Rodríguez mscr. (*Myriogramma distromatica* (Rodríguez) comb. nova). *Bull. Soc. Phycol. France*, 16: 76-81.
- BRUGUÉS, M. 1983. *Dicranella varia* i *Dicranella howei* als Països Catalans. *Lazaroa*, 5: 301-303.
- BUEN, O. de. 1906. Notas de mi viaje a Menorca. *Bol. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 6: 126-133.
- BURNAT, E. & BARBEY, W. 1882. *Notes sur un voyage botanique dans les îles Baléares et dans la province de Valence (Espagne)*. Lausanne.
- CAMARASA, J. M. 1983. Notes per una petita Història de la Botànica als Països Catalans, I. La introducció del Mètode Natural (1789-1843). *Coll. Bot.*, 14: 119-132.
- CAMBESSEDES, J. 1826. *Excursions dans les îles Baléares*. Ann. de Voy., 30.
- CAMBESSEDES, J. 1827. *Enumeratio plantarum quas in insulis Balearibus collegit J. Cambessedes, earumque circa mare Mediterraneum distributio geographica*. *Mém. Mus. Hist. Nat. Paris*, 14: 173-335.
- CAÑIGUERAL CID, J. 1951. Contribución al estudio de la flora balear. *Coll. Bot.*, 3 (1): 101-107.
- CARDONA, M. A. 1974. Estudio citotaxonómico de algunas especies de las islas Medes, Baleares, Córcega y Cerdeña. *Lagascalia*, 4 (2): 213-220.
- CARDONA, M. A. 1981a. *Lycium barbarum* en Menorca (Baleares). *Bol. Soc. Brot.*, 53: 1111-1114.
- CARDONA, M. A. 1981b. *Botánica*, Fasc. I. In: VIDAL, J. M. (ed.), *Encyclopédia de Menorca*. Obra Cultural Balear de Menorca. Cardona. Ciutadella.
- CARDONA, M. A. 1982. *Botánica*, Fasc. III. In: VIDAL, J. M. (ed.), *Encyclopédia de Menorca*. Obra Cultural Balear de Menorca. Cardona. Ciutadella.
- CARDONA, M. A. 1984a. *Sarcocyphe coccinea* nova per a les Balears. *Fol. Bot. Misc.*, 4: 91.
- CARDONA, M. A. 1984b. Caryosistématic et différenciation évolutive de quelques *Rubia* méditerranéennes. Acta IV Congresso OPTIMA. *Webbia*, 38: 513-529.
- CARDONA, M. A. 1984c. *Ganoderma lucidum* nova per a Menorca. *Fol. Bot. Misc.*, 5. (En premsa).
- CARDONA, M. A. & RITA, J. 1982. Aportació al coneixement de la flora balear. *Fol. Bot. Misc.*, 3: 35-42.
- CARDONA, M. A. & SIERRA-RÀFOLS, E. 1981. Contribución al estudio del género *Rubia*. I. Táxones mediterráneo-occidentales y macaronésicos. Actas III Congreso OPTIMA. *Anal. Jard. Bot. Madrid*, 37 (2): 557-575.
- CARDONA, M. A., LLORENS, Ll. & SIERRA, E. 1983. Étude biosystématique de *Dorycnium pentaphyllum* Scop. subsp. *fulgurans* (Porta) comb. nova, endémique des Baléares orientales. *Coll. Bot.*, 14: 133-150.
- CARDONA, M. A. & CONTANDRIOPoulos, J. 1983. IOPB Chromosome number reports LXXIX. *Taxon*, 32 (2): 323-324.
- CASARES GIL, A. 1915. Enumeración y distribución geográfica de las Muscíneas de la Península Ibérica. *Trab. Mus. Nac. Cien. Nat., Ser. Bot.*, 8: 1-179.
- CASARES GIL, A. 1919. Flora Ibérica. Briofitas (1.ª parte). Hepáticas. *Mus. Nac. Cien. Nat.*, 1-175.
- CASARES GIL, A. 1932. Flora Ibérica. Briofitas (2.ª parte). Musgos. *Mus. Nac. Cien. Nat.*, 1-434.
- CASAS, C. 1979. *Funaria pallescens* (Jur.) Broth. var. *mitratus* (Cas.-Gil) Wijk & Marg. en Menorca. *Rev. Bryol. Lichénol.*, 45: 467-470.
- CASAS, C. & BRUGUÉS, M. 1983. Contribución a la brioflora de l'illa de Menorca. *Coll. Bot.*, 14: 231-234.
- CASAS, C., BRUGUÉS, M. & CROS, R. M. 1979. Referències bibliogràfiques sobre la flora briològica hispànica. *Treb. Inst. Bot. Barcelona*, 5: 1-52.
- CASAS, C., BRUGUÉS, M. & CROS, R. M. 1984. Referències bibliogràfiques sobre la flora briològica hispànica. II. *Treb. Inst. Bot. Barcelona*, 9: 1-24.
- CIVIT, E. 1918. Catàleg de les Molses del Museu. *Junta Cien. Nat. Barcelona*. Museu Martorell. *Anuari*, 3: 143-180.
- CLEGHORN, J. 1751. *Observations on the epidemic diseases in Minorca. From the year 1744 to 1749*. London.
- COLMEIRO, M. 1858. *La botánica y los botánicos de la Península Hispano-lusitana. Estudios bibliográficos y biogeográficos*. M. Rivadeneyra. Madrid.
- COLMEIRO, M. 1867. *Enumeración de las Criptógamas de España y Portugal. Rev. Progresos Cienc.*, 16-17: 54-119.
- COLMEIRO, M. 1885-1889. *Enumeración y revisión de las plantas de la península hispano-lusitánica e islas Baleares con la distribución geográfica de las especies y sus nombres vulgares, tanto nacionales como provinciales*. Madrid.
- CROS, R. M. 1983. Revisió del *Zygodon viridisissimus* (Dicks.). R. Brown als herbaris de Barcelona. *Lazaroa*, 5: 305-308.
- CURSACH, J. 1791. *Botanicus medicus as medicinae alumnorum usum*. Fàbregues. Maó.
- DAO, S. 1957. Contribution à l'étude de la flore marine des Baléares. *Vie Milieu*, 8, suppl.
- DUVIGNEAUD, J. 1979. *Catalogue provisoire de la Flore des Baléares*. 2ème ed. Société pour l'échange des plantes vasculaires de l'Europe Occidentale. Suppl. fasc. 17, 1976-1977. Liège.
- ERBEN, M. 1981. *Bemerkungen zur Taxonomie der Gattung Limonium* II. *Mitt. Bot. München*, 17: 485-510.
- FERNÁNDEZ RIOFRÍO, B. 1923. Datos para la flora micológica de Cataluña y Baleares. *Bol. R. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 23: 315-329.
- FONT I QUER, P. 1916. Sobre la *Clematis cirrhosa* L. de Menorca. *Butll. Inst. Cat. Hist. Nat.*, 6: 87-90.
- FONT I QUER, P. 1919. Adiciones a la flora de Menorca. *Bol. R. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 19: 268-273.
- FONT I QUER, P. 1925. Datos acerca de las Dedaleeras españolas. *Bol. Farmacia Militar*, 3: 3-16.
- FONT I QUER, P. 1933. Observacions botàniques. *Fumariàcies de les Balears*. *Butll. Inst. Cat. Hist. Nat.*, 33: 339-340.
- GANDOGER, M. 1900. Notes sur la flore espagnole, IV. Voyage botanique aux îles Baléares. *Bull. Soc. Bot. France*, 47: 120-124, 132-143.
- GÓMEZ ARBONA, J. R. 1984. Els cianòfits del barranc d'Aljandar. Aproximació al seu cicle estacional. *Revista de Menorca*. (En premsa).
- GÓMEZ ARBONA, J. R., BELMONTE, J. & CASAS, C. 1983. *Riella notarisii* (Mont.) Mont. a Menorca. *Lazaroa*, 5: 297-300.
- GÓMEZ, M. A. & RIBERA, M. A. 1982. Contribution à l'étude phénologique des algues des Baléares. *Rapp. et Com. Verb. Mer. Méditerranéo*, 28. Montecarlo.
- GONZÁLEZ FRAGOSO, R. 1918. La Roya de los vegetales. Enumeración y distribución geográfica de los Uredales conocidos hasta hoy en la Península Ibérica e Islas Baleares. *Trab. Mus. Cienc. Nat. Ser. Bot.*, 15: 1-267.
- GONZÁLEZ FRAGOSO, R. 1921. Algunos Desmidáceos de la Flora española. *Bol. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 21: 93-99.
- GOUTRAN, H. 1928. Algas marinas de España y Portugal. *Bol. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 28: 135-167.
- GRÀCIA, E. 1984. Mixomicets nous o interessants per a la flora Ibèrica i Balear. IV. *Fol. Bot. Misc.*, 5. (En premsa).
- GUINEA, E. 1953. Estudio botánico de las vezas y arvejas españolas. *Instituto Nacional de Investigaciones Agronómicas*. Madrid.
- HERNÁNDEZ CARDONA, A. M. 1978. Estudio monográfico de los géneros *Poa* y *Bellardiochloa* en la Península Ibérica e Islas Baleares. *Disertaciones Botánicas*, 46: 1-365. J. Cramer. Vaduz.
- HERNÁNDEZ MERCADAL, R. 1815. *Reflexiones sencillas e imparciales al impresio «Specimen animalium, vegetabilium... exaratam»*. Fàbregues. Maó.
- HERNÁNDEZ MERCADAL, R. 1817. Historia nocio de duabus novis plantis disserens quas in hac Minorica insula reperit. *Ann. clin. 42*. Montpellier.

- HERNÁNDEZ MÉRCADAL, R. 1886. *Catálogo de las Plantas que deben formar la Flora de la Topografía de Menorca*. Fàbregues. Maó.
- JORSTAD, I. 1962. Investigations on the Uredinales and other parasitic fungi in Mallorca and Minorca. *Script. utg. Norske Videnskaps-Akad. Oslo I, Mat-Nat. Klas.*, 2: 1-73.
- KNOCHE, H. 1921-1923. *Flora Balearica. Étude physiogéographique sur les îles Baléares*. Roumégous et Déhan. Montpellier.
- LASSEN, P. 1979. *Dorycnium fulgorans*, a neglected species from the Balearic Islands. *Bot. Notiser*, 132: 357-358.
- LLISTOSELLA, J., GRÀCIA, E. & AGUASCA, M. 1982. *Lactarius tesquorum*, especie nueva para las islas Baleares. *Coll. Bot.*, 13 (2): 565.
- LLORENS, Ll. 1979. Nueva contribución al conocimiento de la flora balear. *Mediterránea*, 3: 101-122.
- LLORENS, Ll. 1982. Un nuevo endemismo de la isla de Menorca: *Apium bermejoi*. *Fol. Bot. Misc.*, 3: 27-33.
- LLORENS, Ll. 1984. Notas florísticas baleáricas. *Fol. Bot. Misc.*, 4: 55-58.
- MAHEU, J. 1912. Exploration et Flore souterraine des cavernes de Catalogne et des îles Baléares. *Speleuna*, 8: 361-465.
- MAHEU, J. & GILLET, A. 1921. Contribution à l'étude des Lichens des îles Baléares. *Bull. Soc. Bot. France*, 68: 426-436, 516-525.
- MAHEU, J. & GILLET, A. 1922. Contribution à l'étude des Lichens des îles Baléares. *Bull. Soc. Bot. France*, 69: 96-104, 196-205.
- MAIRE, R. 1905. Contribution à l'étude de la flore mycologique des îles Baléares. *Bull. Soc. Myc. France*, 21: 213-224.
- MALENÇON, G. & BERTAULT, R. 1972. Champignons de la Péninsule Ibérica. IV. Les îles Baléares. *Acta Phytotax. Barb.*, 11: 1-64.
- MARÉS, P. & VIGINEIX, G. 1880. *Catalogue raisonné des plantes vasculaires des îles Baléares*. Paris.
- MARGALEF, R. 1952. Materiales para la hidrobiología de la isla de Menorca. *Publ. Inst. Biol. Apl.*, 11: 5-112.
- MARTÍN BOLAÑOS, M. & GUINEA, E. 1949. Jarales y jaras (Cistografía hispánica). *Instituto Forestal de Investigaciones y Experiencias*, 49: 1-221.
- MATEO, B. 1979. Presencia de *Vicia bifoliolata* Rodr. en Menorca. *Coll. Bot.*, 11 (10): 269-270.
- MATEO, B. 1981. Nuevas adiciones a la flora de Menorca. *Coll. Bot.*, 12: 119-120.
- MONTSERRAT, P. 1953a. Aportación a la flora de Menorca. *Coll. Bot.*, 3 (3): 399-418.
- MONTSERRAT, P. 1953b. Algunos briófitos de Menorca. *Anal. Inst. Bot. Cavanilles*, 12: 395-399.
- MONTSERRAT, P. 1959. *Lotus creticus* en los pastizales baleáricos. *Publ. Inst. Biol. Apl.*, 29: 111-114.
- MONTSERRAT, P. 1972. La présence du chêne-liège à Minorque. *Rapp. Comm. Int. Mer Médit.*, 20 (4): 545-548.
- MONTSERRAT MARTÍ, G. 1981. Algunas plantas de Menorca. *Fol. Bot. Misc.*, 2: 49-51.
- NADAL, M. & MORET, A. 1981. Aportació al coneixement dels Basidiomicets fitoparàsits de Catalunya. *Coll. Bot.*, 12: 133-137.
- NAVARRO, F. 1939. Sobre el estado actual de nuestro conocimiento de la fauna y flora del Mar de Baleares. *Inst. Esp. Ocean., Notas y resúmenes*, II: 98-112.
- NAVARRO, F. 1942. Bibliografía para un catálogo de la Fauna y Flora del Mar de Baleares. *Trabajos Inst. Esp. Ocean.*, 15.
- NAVARRO, F. & BELLÓN URIARTE, L. 1945. Catálogo de la flora del mar de Baleares (con exclusión de las diatomeas). *Bol. Inst. Esp. Ocean., Notas y Resúmenes* s. 2, 124: 161-298.
- NAVARRO, F. & BELLÓN, L. 1945. Catálogo de la Flora del Mar de Baleares. *Anal. Jard. Bot. Madrid*, 5: 1-298.
- OLEO, R. 1859. Catálogo por familias de las plantas recogidas en la isla de Menorca. *El Drogero Farmacéutico*, X: 89-112.
- PALAU, P. 1954. Nuevas estirpes para la flora de Baleares. 2.ª serie. *Anal. Inst. Bot. Cavanilles*, 12 (2): 293-303.
- PAU, C. 1901. Relación de plantas menorquinas. *Bol. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 1: 207-215.
- PAU, C. 1914. Sobre algunas plantas menorquinas. *Bull. Inst. Cat. Hist. Nat.*, 11 (7): 135-142.
- PAU, C. 1926. Notas sobre plantas de algún interés etimológico. *Broteria, Sér. Bot.*, 22: 107-123.
- PAUNERO, E. 1969. Las gramíneas de España. V Simp. Fl. Eur. Univ. Hisp.: 309-315.
- PI I MOLIST, E. 1843. *Noticias históricas de los progresos y estado actual de la botánica en las islas Baleares*. Palma de Mallorca.
- PIGNATTI, S. 1955. I *Limonium* della flora balearica. *Arch. Bot.*, 31: 46-55.
- PIGNATTI, S. 1962. Studi sui *Limonium*, V. Note sulla sistematica delle specie iberiche di *Limonium*. *Coll. Bot.*, 6 (1-2): 293-330.
- PORTA, P. 1887. *Stirpium in insulis Balearicum, anno 1885 collectarum enumeratio*. *Nuovo Giorn. Bot. Ital.*, 19: 276-328.
- RAMIS, B. 1782. *Colección de algunas plantas que crecen naturalmente y sin cultivo en Menorca*. Fàbregues. Maó.
- RAMIS I RAMIS, J. 1814. *Specimen animalium, vegetabilium et mineralium in insula Minorica frequentiorum ad norman Linneani Systematis exaratam*. Fàbregues. Maó.
- RAMIS I RAMIS, J. 1815. *Contextación de don Juan Ramis y Ramis, abogado de los Reales Consejos y Académico de la Historia al papel que con el título de «Reflexiones sencillas e imparciales» salió a la luz en esta ciudad en marzo último, impreso en Casa de la Viuda e Hijos Fàbregues*. P. A. Serra. Maó.
- RIBERA SIGUÁN, M. A. 1983. *Estudio de la flora bentónica marina de las islas Baleares*. Tesis doctoral. Universitat de Barcelona.
- RIBERA SIGUÁN, M. A. & GÓMEZ GARRETA, A. 1984. Catálogo de la flora bentónica marina de las islas Baleares, I. (*Rhodophyceae*). *Coll. Bot.*, 15: 377-406.
- RIBERA SIGUÁN, M. A., GÓMEZ GARRETA, A. & SEOANE CAMBA, J. A. 1982. Aportación al estudio algológico de las islas Baleares, II. Clorofíticas y Feofíticas. *Lazaroa*, 4: 295-301.
- RIBERA SIGUÁN, M. A., GÓMEZ GARRETA, A. & SEOANE CAMBA, J. A. 1982. Aportación al estudio algológico de las islas Baleares, III. Rodofíticas. *Lazaroa*, 4: 303-311.
- RICHARD, A. 1770. *Index Balearicum, nomina plantarum*. Manuscrito. París.
- RODRÍGUEZ I FEMENIAS, J. J. 1869a. *Catálogo razonado de las plantas vasculares de Menorca*. Fàbregues. Maó.
- RODRÍGUEZ I FEMENIAS, J. J. 1869b. Dos especies nuevas de Menorca. *Bull. Soc. Bot. France*, 16: 237-238.
- RODRÍGUEZ I FEMENIAS, J. J. 1874. Suplemento al catálogo de plantas vasculares de Menorca. *Anal. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 3: 1-64.
- RODRÍGUEZ I FEMENIAS, J. J. 1875. Catálogo de los musgos de las Baleares. *Anal. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 4: 41-51.
- RODRÍGUEZ I FEMENIAS, J. J. 1878. Additions à la Flore de Minorque. *Bull. Soc. Bot. France*, 25: 238-241.
- RODRÍGUEZ I FEMENIAS, J. J. 1888. Algas de las islas Baleares. *Anal. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 17: 313-330.
- RODRÍGUEZ I FEMENIAS, J. J. 1899a. Algas de las islas Baleares. *Anal. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 18: 199-274.
- RODRÍGUEZ I FEMENIAS, J. J. 1899b. Datos algológicos. I. Dos especies nuevas del género *Nitophyllum*. II. La constitución mineralógica del suelo, ¿puede contribuir a la riqueza algológica de un país? *Anal. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 18: 405-414.
- RODRÍGUEZ I FEMENIAS, J. J. 1890. Datos algológicos. III. Una especie nueva del género *Cladhyenia*. *Anal. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 19: 97-100.
- RODRÍGUEZ I FEMENIAS, J. J. 1895. Datos algológicos. IV. Nuevas Florídeas: *Neurocaulon grandifolium* sp. nova. *Anal. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 24: 155-162.
- RODRÍGUEZ I FEMENIAS, J. J. 1896. Note sur le *Nitophyllum lenormandii*. *Nuova Notarisia*, s. 6, Aprile: 3-4.
- RODRÍGUEZ I FEMENIAS, J. J. 1904. *Flórula de Menorca*. Fàbregues. Maó.
- ROLLAND, L. 1904. Champignons des îles Baléares, récoltés principalement dans la région montagneuse de Soller. *Bull. Soc. Myc. France*, 20: 191-210.
- ROLLAND, L. 1905. Champignons des îles Baléares, récoltés principalement dans la région montagneuse de Soller. *Bull. Soc. Myc. France*, 21: 1-18.
- ROSSELLÓ, J. A. 1981. Notes sobre la brioflora balear. I. Briòfites noves per a Balears. *Bull. Soc. Hist. Nat. Balears*, 25: 39-52.
- SALVADOR, J. 1712. *Catalogus plantarum rariorum in insulis Balearicis anno 1712 observaturum*. Manuscrift. Biblioteca Jussieu, París.
- SCHOTSMAN, H. D. & ANDREAS, Ch. H. 1980. Callitriches de la région méditerranée. III. Observations personnelles et nouvelles remarques sur les espèces des îles Baléares (Majorque et Minorque). *Bull. Cent. Est. Rech. Scient. Biarritz*, 13 (1): 77-88.
- SEOANE CAMBA, J. A. 1966. Las laminarias de España y su distribución. *Publ. Tec. Junta Est. Pesca*, 5: 425-436.
- SEOANE CAMBA, J. A. 1969. Algas bentónicas de Menorca en los herbarios Thuret-Bornet y Sauvageau del Muséum National d'Histoire Naturelle de París. *Inv. Pesq.*, 33 (1): 213-260.
- SÉRGIO, C. 1982. Contribuição para o conhecimento do gênero *Ephemeron Hampe* na Península Ibérica. *Acta Bot. Malacitana*, 7: 87-96.
- TEIXIDOR, J. 1872. *Nuevos apuntes para la flora de España*. Madrid.
- VALDÉS-BERMEJO, E. 1981. Números cromosomáticos de plantas occidentales 92-99. *Anales Jard. Bot. Madrid*, 38 (1): 259-263.
- VIVES I CODINA, J. 1973. *Aproximació a una flora briòlogica de Catalunya. I. Hepàtiques laminars*. Barcelona.
- VIVES I CODINA, J. 1974. *Aproximació a una flora briòlogica de Catalunya. II. Hepàtiques foliàcies*. Barcelona.
- VIVES I CODINA, J. 1976. *Aproximació a la Flora dels Briòfits balears*. Barcelona.
- WEYLER, F. 1854. *Topografía Físico-Médica de las Islas Baleares*. Palma de Mallorca.
- WILLKOMM, M. 1876. *Spanien und die Balearen*. Berlin.
- WILLKOMM, M. 1876. Index plantarum vascularium quas in itinere vere 1873 suscepto in insulis Balearibus legit et observavit Mauritius Willkomm. *Linnæa*, 6: 1-134.
- WILLKOMM, M. 1879-1880. Bemerkungen Krit., und neue Pflanzen Spanien und Balearen. *Deutsch. Botan. Zeiter*, 29 (1): 6, 29 (2): 37, 29 (5): 86-90.
- WILLKOMM, M. 1881-1892. *Illustrationes Flora Hispaniae insularumque Balearicum*. Stuttgart.